

útjába. Repertóriumunk szerint 7 olyan lelőhellyel rendelkezünk, ahol valamelyik szakaszával a palaeolithikum mindhárom szintje képviselve van: az udvarhelymegyei Bardóc, a szatmármegyei Bikszád, a hunyadmegyei Csoklovina és Ponorohába, az aradi Józshely, a bihari Körösbarlang és a kolozsmegyei Magyarsárd. Ez szép eredmény, ha meggondoljuk, hogy alig egy emberöltő óta kapcsolódott be Erdély az archaeológia ez ágának bensőségesebb művelésébe.

A középeurópai vonatkozásban még mindig kérdéses rézkor jelenlétét Erdély területén több, mint 150 lelőhely teszi kétségtelenné és ezzel bizonyossá válik, hogy a Kárpátok egész övében belől már ebben a korai időben azonos kultúra uralja a helyzetet. Még hangsúlyozottabban jut ez kifejezésre az emlékekben olyan gazdag bronzkor folyamán. Csak a vaskor két szakaszának folyamán találjuk Nyugat és Kelet kultúrájának és néparadatainak egymásba ékelődését, leghangsúlyozottabban éppen Erdély területén. A legkülönbözőbb irányból jövő művelődési hatásokról most nem beszélünk. Ez részletekbe vezetne.

Az erdélyi magyar tudományosság köszönete illesse a szerzőt azért, hogy méhszorgalommal összegyűjtött adatait szaktudománya rendszerében közkincsé tette. Köszönetünk szól az Erdélyi Tudományos Intézetnek és az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek is, hogy e két intézmény magára vállalta a kiadás nem könnyű feladatát és egy sokáig nélkülözött archeológiai repertóriumot adott kezünkbe. Köszönetet mondunk a munka szerkesztőjének és lelkes munkatársának, *László Gyulának* és *Pálffy Antalnak* is, hogy lelkiismeretes munkájukkal ilyen gondos, izléses művet bocsátottak ki kezük közül.

A szerző a Repertóriumot azok emlékének szentelte, akik előtte és korábban legtöbbet tettek arra, hogy a Repertórium ilyen gazdag tartalommal és nagy terjedelemben jelenhessen meg. A kultúra imbolygó fáklyafénye, melyet az elődök feje felett látunk, minket is arra kötelez, hogy meghajtsuk előttük az emlékezés és az őszinte elismerés egyszerű zászlaját.

Kovács István

MEGJEGYZÉSEK A GEREVICH-EMLEKKÖNYV ERDÉLYI ANYAGÁHOZ

A budapesti Pázmány Péter tudományegyetem egyik kiváló művészettörténelem tanárának, *dr. Gerevich Tibornak* születése 60 éves évfordulójára gazdag és értékes Emlékkönyv jelent meg. A hatalmas, díszes műben¹ három, részben vagy egészben erdélyi tárgyú tanulmány van. Az alábbi sorok az Emlékkönyvnek ehhez az anyagához szólnak hozzá.

1.

A Gerevich-Emlékkönyvnek sorrendben első erdélyi vonatkozású cikke a *Voit Páló (Adatok a magyar festő asztalosok munkásságának bibliográfiájához. 111—138 l.)*.² Az író alapos és részletes ismerője tárgyának s olyan lelkiismeretes tanulmányozásról tesz bizonyosságot, hogy a magyar mennyezetfestmények irodalma legjobb ismerőjének bizonyul és most tanúsított felkészültsége alapján idővel méltán várhatjuk tőle az összes magyarországi mennyezetfestmények összefoglaló monografiáját is. E pusztuló em-

¹ Emlékkönyv Gerevich Tibor születésének 60. évfordulójára. Irták tanítványai. Budapest, 1942. 8+303 l. 133 képtáblával (Franklin Társulat).

² Különlenyomatban is megjelent.

lécek mindenfelé feldolgozást követelnek. A legtöbbről nincsenek még színes másolataink és többségüknél fényképfelvételeink se teljeseek. Pedig anyaguk romlandósága miatt és mellett minden elmulasztott év új veszteségeket jelent. Valóban itt a tizenkettedik óra, hogy ezek általános feldolgozása és színes lemásolása megtörténjék. E tekintetben sokat várhatunk Voit Páltól, aki bemutatott hozzáértése alapján a legszebb reményekre jogosít.

Mostani tanulmánya az egész történelmi Magyarországra kiterjed, de ebből a nagy és szép anyagból csak az erdélyivel foglalkozunk, s néhány ide vonatkozó adatát helyesbítjük. A kolozsvári asztalos céh könyvét nem az Erdélyi Múzeum Régiség-tára, hanem Levéltára őrzi (118 l.). A széki gr. Teleki Adám által Kendilónán foglalkoztatott Pikinér Krausz Józsefnek — amint éppen a Művészetben közölt saját leveléből kiderül — rendes foglalkozása nem az asztaloság, hanem az arcképfestés volt és csak mellékesen festett gr. Teleki Adámnál butorokat is (119 l.). A magyar-fülpösi mennyezet festője, Asztalos János, az 1642-i feliraton *Mensarius* és nem *Mensatorius* (120). Musnai Györgyről és családjáról *Ferenczi Sándor* sok beces adatot közölt „Az enlaki rovásírásos felirat” című könyvében. A nyárádszentmártoni unitárius templom 60 táblás mennyezete nem remek, hanem inkább középszerű műve *gálfalvi Kozma Mihálynak* és *Havadi Andrásnak*. *Szombatfalvi János* és *András* 1670-ben készült felsőboldogfalvi mennyezetével azonos mintákat mutatnak a szomszédos székelyudvarhelyi Jézus-kápolna Malonyai Dezső által még színes hasonmásban közölt másolatai s ugyancsak tőlük, de legalább iskolájukból való az Udvarhelytől pár kilométerre, a Nyikó egyik kis mellékvölgyében fekvő Kecsetkisfalud református templomocskájának 1699-ből származó mennyezete. A XVII. század végén élt kalotaszegi mesterek közül *gyalui Asztalos Jánosnak* nem a bikali 1697-i, hanem a Debreczeni László által fölfedezett ketesdi mennyezet a legkorábbi műve, 1692-ből. E sorok írója tévedett, midőn a bánffy-hunyadi mennyezet 1705-ben készült részét is neki tulajdonította. Azóta újból megtekintvén, meggyőződött tévedéséről. *E mennyezetnek mind a mintái, mind a színei más, eddig ismeretlen mesterre valának. Umling Lőrincről*, Kalotaszeg s általában egész Észak-Erdély legtermékenyebb mennyezetfestőjéről a kiskapusi 1746-i mennyezetfestményének felirata megmondja, hogy Szászkezdtről származó mester volt. Így egészen bizonyosnak vehetjük, hogy a közeli Segesváron az erdélyi szász asztaloság régi, híres központjában tanult s onnan hozhatta magával kövéres, szászos mintáit, melyek egy része később a kezén megfinomodott vagy átfejlődött s utóbb magyarossá vált. *Kolozsvári Asztalos Lőrinc*, Magyardécsé 1785-i szőszéképítője, akinek azonosságát Voit csak lehetségesnek véli, egészen bizonyos, hogy azonos volt id. Umling Lőrincceel (122 l.).

Külön ki kell emelnünk Voitnak a virágos renaissance stílusra vonatkozó megállapítása helyes elhatárolását (125 l.). Ezt az elnevezést Balogh Jolán használta legelőbb s az, mint Voit helyesen megállapítja, csak „az erdélyi renaissance kőemlékek egy csoportjára” vonatkozik és egyesek azután helytelenül alkalmazták más díszítésekre is.

A tanulmánynak beces összeállítása, a régi magyar festő-asztalosok műveinek lajstroma, az eddig legteljesebb ilyen összeállítás. Néhány adatát itt is kiegészíthetjük. Így Szentmárton, melynek unitárius templomában 1667-ből való mennyezet van, a marostordai Nyárádszentmárton és nem Csíkszentmárton régi neve. Az összeállítás tévesen helyezi Csík megyébe, hol van ugyan Csíkszentmárton, de ennek régi mennyezetfestménye nincsen. Egyébként a mennyezet Nyárádszentmárton nevénél is szerepel. Darócon (Udvarhely m.) az ág. ev. szász templomban a XVII—XVIII. századból karzat és festett padok gyönyörű sorozata van. D é s e n a z

1720-ból maradt mennyezet-töredékek nem id. Umling Lőrinc művei. Elenben tőle származnak ugyanitt az 1765-i karzatfestmények. Őt a kolozsvári polgárok könyvének tanúsága szerint csak 1742. június 23-án iktatták itt a polgárok sorába, a kérdéses időben (1720) tehát még csak gyermek volt. A feketealmi (Brasó m.) mennyezet 1701-ből származik. Gyula-kután (Maros-Torda m.) a nagybecsű festett mennyezet évszáma 1625. Kálnokon (Háromszék m.) a mennyezet és karzat a XVIII. század elejéről. Homorodkarácsonyfalván (Udvarhely m.) a mennyezetfestmény, felirata szerint, 1701-ből való. A kedei (Udvarhely m.) Kolozsvárra, az EKE múzeumába került. Magyaracsaholy (Szilágy m.) neve csak sajtóhibából lett Magyaracsaholy. Magyaraköblösön (Szolnok-Doboka m.) a református templom szószéke a híres kőfaragó Sipos David műve s csak annak koronája és a templom karzatfestménye való Umling Lőrinc-től. Magyarvalkón csak a mennyezetfestmények egy része és a szószék-korona az ifj. Umling Lőrinc 1778-i műve. Ugyanitt az id. Umling, de rajta kívül még két más, s köztük egy jóval régebbi, XVII. századi és jó mintákkal dolgozó mester működött. Az udvarhelymegyei *Nagygalamfalva* nevét kétszer is tévesen nyomtatták *Galampfalvának*. A nyárádszentimrei (Maros-Torda m.) karzat nem pusztult el a mennyezettel együtt. Homorodoklándon (Udvarhely m.) a templom a mennyezet és karzat festményei nemcsak 1712-ből és 1848-ból, hanem e két időpont között négyféle különböző mestertől és más-más évből valók. A Sövényfalván (Kisküküllő m.) elpusztult 1609-beli festmény nem a mennyezetet, hanem csak a 9 deszkából állott kis karzatot díszítette. A székyudvarhelyi kápolna mennyezetének kora a XVII. század vége. Szucságon (Kolozs m.) Boka Jánostól nem mennyezet, hanem több padelő maradt. Vistán (Kolozs m.) pedig az 1767-ből való festett padelők éppen úgy Umling Lőrinc művei, mint az 1765-i mennyezet. Végül megemlítjük, hogy a LXVII. képestábla 99. számú képe alatt a felirat tévesen mondja azt a nagyercsei (Maros-Torda m.) helyett a körösfői (Kolozs m.) templom belsejének. — Mindezek az apró tévedések és hiányok nem vonnak le Voit munkája értékéből. Mivel minden kisebb tévedése vagy elírása csak a mennyezetfestmények helyszíni nem ismeréséből keletkezett, ezen az ügy érdekében úgy lehetne segíteni, hogy részére lehetővé kellene tenni az összes magyarországi mennyezetek megtekintését. Így bemutatott készsége és eredményei alapján benne az ügy kitűnő szakembert s a szakirodalom is egészen pontos munkát nyerne.

Munkája így is nemcsak hézagpótló, hanem pótolhatatlan mindazoknak, akik a mennyezetfestményekkel foglalkoznak s hálásak lehetünk érte.

2.

A másik már tisztán erdélyi tárgyú tanulmányt dr. Csabai István írta *Három maroszecki rokokó templom* címmel (160—170. l.). Már ez a cím helytelen, mert *a cikkben tárgyalt templomok közül egyik sincs a régi Maroszecken*. Még a legközelebbi falu, Erdőcsinád is, 5—8 kilométerre, a legtávolabbi, Marosvécs, pedig több mint 30 km-re fekszik Maroszeckétől. Ez a helyrajzi tájékoztatlanság onnan származik, hogy Csabai Maros-Torda *megyét* Maroszeckkel azonosítja, holott ez annak csak déli, székyel részét képezi és azt a vármegyék 1876-i országos új rendezése alkalmával egyesítették a régi Torda megye felső, keleti részével. A kettőből lett aztán Maros-Torda vármegye.

Szakba vágó súlyos tévedés azonban Csabainak az a megállapítása, hogy Erdély legnagyobb kastélyai rokokó-ízlésűek (160 l.). Marosvásárhely környéke, mely a szerző szerint a rokokó nézőszempontjából „sokat sejtet”,

egyáltalán nem igazolja sejtését, mert ott a Maros völgyén fel s le 100 kilométerre, Gernyeszegen kívül nincs több rokokó-kastély. Csupán a kerelő-szentpáli gr. Haller-kastély belsejének vannak részben rokokó berendezései s még a mezősámsondi, előbb gr. Rhédey, utóbb gr. Bethlen kastélynál beszélhetünk rokokóról. Több aztán nincs is. Ellenben a többiek közül Marosvécs részben XV. századi, csúcsíves, XVI. századi renaissance s későbbi toldozás-foldozás, de a rokokó teljes hiányával. Radnót kastélya XVI. és XVII. századi, Alvincé XVI. századi renaissance; Vajdahunyad csúcsíves és renaissance, Marosnémeti XIX. századi újklasszikus épület. A Kisszamos mellett Gyalu, Bonchida, Szamosújvár, Szentbenedek, a Kisküküllő mellett Bonyha, Küküllővár, Bethlenszentmiklós; a Nagyüküllő közelében Keresd, a két Küküllő egyesülésénél Balázsfalva kastélyai egészen vagy túlnyomóan mind renaissance építések, csak a gyalui 1850 utáni külső átalakításai újklasszikusok, s a rokokónak nyoma sincs bennük. Az Olt mellett és vízkörnyékén is Csíkszereda, Alsórákos, Fogaras kastélyai vagy a renaissance ízlés uralma idején épültek, vagy — mint az utóbbi — átalakítva vagy építve is annak nyomait viselik külsejükön, a rokokónak azonban egyetlen vonása nélkül. Az egyesült Szamos mellett Kaplyon és Zsibó nagy kastélyai barok épületek. A felsorolt példák eléggé igazolják azt, hogy az író felületesen általánosított s a messziről mutató, színes léggömbje közelebről szappanbuboréknak bizonyul.

A tanulmány tárgyát képező három református templom közül a nagyerecseinél teljesen ötletszerűen és megokolatlanul tételez föl a mainál nagyobb méretű templomot. Az általa idézett másfelsoros vizsgálati jegyzőkönyv-kivonat (162 l.) erre semmi alapot se nyújt. A templom építését pedig a stílusjelekből és a patronus család történetét ismerve, a XV. század közepe tájára tehetjük. Ekkor jut a különben ősrégi Toldalaghi család egyik tagja, Balázs, újra nagyobb szerephez, akkor kap címeres levelet. Előretörése és új fölemelkedése emlékére és hálából minden valószínűséggel akkor építtette ősi fészkében a nagyerecsei kis templomot, mely azután is a patronus-család állandó gondoskodása tárgyát képezte, amíg az ősi birtok a család kezén maradt.

E templom belsejének tárgyalásakor Csabai ismét megállapítja, hogy „az ercei menyezet nem fejlesztette tovább a reneszánszból kinövő virágos stílust“. Ez a megállapítás igaz ugyan, de ennek az igazságnak semmi köze sincs se az erdélyi virágos renaissancehoz, se más virágos stílushoz. A menyezetfestés hazai és külföldi példái egyaránt bizonyítják, hogy ennek a levél- és virágdíszítmény mindig uralkodó eleme volt. A renaissance tehát csak átvette és szelleme szerint alakította vagy cserélte és új motívumokkal bővítette a virág- és lombozatdísz, mely nem a renaissance szüleménye. A mennyezeteken is volt ugyan virágdísz, de a XVIII. század első felében a legjobb erdélyi mennyezetek — mint a homoródkarácsonyfalvi, marosszentgyörgyi, bögözi — kivételével, sőt ennek táblái nagy részén is nem a virág, hanem a levél és indadísz az uralkodó s a század legtermékenyebb erdélyi mennyezetfestőjénél, az 1740-es évektől kezdve éppen a virág- és levéldísz s ezzel az egész mennyezetművészet rovására túlságosan előretörnek a mértani és az alakos minták. A nagyerecsei mennyezetnek azonban semmi köze sincs mindezekhez, mert az a karzattal együtt barokos léckerettel tagolt, kevés színű díszítetlen síkokat nyújt és ahhoz a XVIII. század elejétől felbukkanó típushoz tartozik, mely a virágdíszt elejtve, csak színekkel és keretplasztikával dolgozik.

Csabai a tárgyalt három templom közül a marosvécsit tartja a leg-
tökéletesebbnek (163 l.). Egy lappal hátrább azonban ugyanó megállapítja.

hogy kívül sivár. Adatainak hiányossága mellett a mai templom, aztán egy XIV. századi templomalap és a tanulmányban említett várkapolna szerepe és viszonya a cikkben nem elég világos. Az azonban bizonyos, hogy a mai — tehát a Csabai által feldolgozott — templom *kétségtelenül nem 1770-ben épült*, amint ő írja. Itt Csabait az általa a 166. lapon közölt felirat vezethette félre. Br. Kemény Simon, miután első felesége br. Wesselényi Póli 1764-ben meghalt, utóbb a templom építése közben ezegi gr. Wass Katát vette feleségül s amint ezt a Csabai által közölt verses emléktábla mondja:

*„Kivel építését tovább is folytatta, És szent Istenének híven ajánlotta.“
És avel amint azt feltette s folytatta, Hátralevő részét végére hajtotta,*

Az emléktábla római számjegyes 1770 évszáma azonban, amint az alábbiakból kitűnik, csak a templom javításának, megújításának s vele az emléktábla elhelyezésének idejét jelöli.

A valóságot a kérdésben a görgényi református egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei igazolják. Ezekről Csabai is tud. Azt írja, hogy „a görgényi egyházmegye 1750-es jegyzőkönyve egy nagy mértékben megromlott templomról beszél.“ — Nézzük meg és idézzük itt szóról-szóra a kérdéses jegyzőkönyvet. Ez 1750. januárius 29-én a 329. lapon a következőket mondja:

„Vagyon ezen vécsi szent ecelában a várból kijövő szekérúton által jobb kéz felől fenn egy dombon, a mester élete vagy fundussa felett *egy tisztességesen és ékesen elkészült kőtemplom, melyet is a mlgs idvezült Kemény Simonné asszonyom ő nga a fundamento in anno 1727 épített és ékesített*; magok adván istenes indulattyokban mind a templom, mind peniglen a ezinterem-helyet, mivel *annak előtte a templom alatt a faluba és az udvartul messze volt*. Mely templom jó magos, támaszos kerttel és azon jó záros ajtóval vagyon környül véve, mely ezinteremnek kerületi uln. 60, szélessége uln. 13, hossza uln. 21. Vicinussa napnyugot felől a várkert, napkelet felől a várból kijövő ország úttya.“

A jegyzőkönyv hely-leírásából és a templom szomszédaiból bizonyos tehát, hogy itt arról a templomról van szó, melyet a marosvécsi református magyarok ma is használnak. Ez tehát nem 1770-ben, hanem 1727-ben épült s 1750-ben a leírás szerint nem „*egy nagy mértékben megromlott*“, hanem „*tisztességesen és ékesen elkészült*“ kőtemplom. Tíz évvel később, 1760. március 5-én aztán a vizitációs jegyzőkönyv megállapítja, hogy „a templomban nagy hasadások vannak“ (364. l.). Majd 1767. február 13-án ugyancsak a vizsgálati jegyzőkönyv azt írja, hogy „a ruina itt annyi, hogy szenvedhetetlen; még a Mezőségeen sincs annyi“ (524. l.). Erre jött az építkezés, mely 1768-ban jól előhaladt s 1770-ben be is fejeződött. Kétségtelen, hogy a Kemény család tagjainak ebből az időből maradt levelezésében és a patronusok halotti beszédeiben említés található a templomépítésről, illetőleg restaurálásról s esetleg a szép rokokó berendezés készítettetéséről is. Maga a vizitációs jegyzőkönyv ezekről hallgat. Ellenben 1783. február 28-án újra fölmordul ezzel: „*Annai itt a ruina, az havas között, hogy a Mezőségeen is sok volna, de Szent-Péteren kívül ennyit sehol se találtunk*“ (824 l.). Világos hogy az állandó jókarbantartás gondja már ekkor újra hiányzott. Mindezek után kérdezhetjük, hogy honnan merítette Csabai a görgényi egyházmegyei jegyzőkönyv hivatkozott 1750-i adatait az akkor „nagy mértékben megromlott“ vécsi református templomról? Az eredeti jegyzőkönyvből semmiesetre se. Forrásokat így használni, idézni s így félreérthetemesen pedig messze esik a tudományos komolyságtól — és nem szabad.

Az írónak sokkal többet és mélyebben kell ismernie Erdély multjából,

széleméből és emlékeiből, hogy jobbat alkothasson. Akkor aztán pl. a maros-szentgyörgyi festett mennyezetben s Korda György gróf alighanem Schuchbauertől származó bögözi szőszék-koronadísz lovasszobrocskáján is aligha fogja „egy sajátosan erdélyi népies vonásokkal fűszerezett (!) XVIII. századi művészet megnyilvánulását“ látni, — egyszerűen azért, mert ezekben ily vonások — nincsenek.

E tanulmányához is összehasonlító anyagul hasznát vehette volna az Erdőcsináddal szomszédos marospéterlaki ref. templom hasonló, és Debreczeni László szerint egyszerűbb berendezésének, s még inkább a nagysajói református templom szép padjainak, és a pusztakamarási református templom rokokó kőszékének. Az utóbbiakat éppen úgy Kemény-patronusok készítették, mint a marosvécsi templomnak az író által különben szépen és szeretettel tárgyalt művészi emlékeit.

3.

A Gerevich-emlékkönyv harmadik tanulmányát a zsigódi kastélyról *Biró József*, az erdélyi barok emlékek legjobb ismerője írta. Alapos és értékes tanulmány. Kár, hogy adatszegénységgel kellett küzdelem, mert a szép és nagy zsigódi kastély építéstörténetére alig van adat.

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárába még 1896-ban letétbe helyezett br. Wesselényi-levéltárban e kastély építéséről annyira nincs semmi, hogy a hiányt csak e szép családi levéltárat két ízben is ért részleges pusztulással magyarázhatjuk. A zsigódi kastélyt építtető id. br. Wesselényi Miklósnak emlékét özvegye, Cserey Ilona tudvalevőleg mindenben a legnagyobb kegyelettel őrizte. Kétségtelennek tarthatjuk, hogy ezt a kegyeletet és gondosságot kiterjesztette férje irataira is. Mégis a 22.000 darabot meghaladó nagy családi levéltárban id. Wesselényi Miklósról és korára, illetőleg személyére nagyon kevés hozzá írott levelen, pár színészettörténeti adaton és néhány birtokügyi adalékon kívül nincs anyag. Id. Wesselényi Miklósné kegyeletét ismerve, valószínűnek tarthatjuk, hogy ő férje levelezését, hivatalos iratait és személyi adatait annak halála után külön tarthatta s haláláig maga kezelhette, őrizhette. Halála után aztán fia, ifj. Wesselényi Miklós br. már mint üldözött erdélyi politikus alig fordult meg Zsigóban, s mikor 1842-ben csaknem teljesen megvakulva hazatérhetett, e testi fogyatkozása miatt se foglalkozhatott apja akkor már részére amúgy is idejét mult emlékeivel. A szabadságharc végén aztán a zsigódi kastélyt felforgatták és kirabolták. Wesselényi Miklós 1850-ben csak holtan került haza. Özvegyének nem volt érzéke soha se ismert apósa emlékei iránt. Az egykori kitűnő rendtartó jószágigazgató, Kelemen Benjámint, mint a kiskorú gyermekek egyik gyámja, csak időnként fordult meg Zsigóban. Az iratoknak tehát — ha ugyan még az 1849-i felforgatás után megvoltak — nem volt igazi gazdájuk. Midőn végre a két Wesselényi fiú nagykorúsítva megosztozott és Zsigót a sorshúzás Bélának, az ifjabbnak juttatta: Miklós, a nagyobb fiú rögtön kiköltözött a kastélyból s görcsöni új kastélya megépültéig Zsigóban bérelt helyiségekben tartotta a beköltözhetőségéig még bútorait is. A családi levéltárat Görcsönbe vitték át s az 1896-ban onnan került az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtárának őrzetébe. A híres zsigódi ménes iratai azonban a kiváló úrlovas, sportember Wesselényi Béla bárónál, Zsigóban maradtak s még 1918 őszén is megvoltak ott egy ládában. Elpusztulásuk úgy történt, hogy az 1918-i forradalom idején a harctérről hazatérő, a kastélyba beszállásolt német katonák a ménes iratait tartalmazó ládát feltörték, az iratokat széthányták s azok a forradalom ismert lelkiismeretlenségében a eselődés és más jövő-menő, kártevő elemek kezén szétkallódtak és elpusztultak.

Ily körülmények és adathiány mellett Bíró három mester, ú. m. Blau-
man Eberhard János, s talán Gindtner Ferenc és Jung József, esetleges, de
adatokkal nem bizonyítható működésével vet számot, midőn Zsibó építése
ügyét tárgyalja; írásos adatok híjján azonban kénytelen a stílus-kritikai
alapon maradni. Fejtegetései kiváló kritikai s éles megfigyelő és külön-
böztető készségről tesznek biznyságot, de még nyílt kérdéseket hagynak.
Csak az bizonyos, hogy a kastély, melynek első részletes leírásával egy
1810-ben fölvetett leltárban találkozunk, akkor rég készen volt. Bíró a XVIII.
és XIX. századforduló tájára teszi azt az időt, mikor Ugrai László, a
kiváló magyar építőmérnök is dolgozott a zsigósi kastélyon. E tekintetben az
egykorú erdélyi levelezésektől még adatokat remélhetünk.

Bíró József mindenesetre így is derekas, szép munkát végzett, midőn
Erdély egyik legnagyobb és leghíresebb kastélya építéstörténetére fényt
igyekezett deríteni s méltatta annak művészettörténeti multját és szépségeit.

Kelemen Lajos

KOVÁCS ZOLTÁN KÉPEINEK KIÁLLÍTÁSA

Kolozsvár, 1943. március 7—15.

A kiállításon első benyomásunk az, hogy komoly igényű, nagy művészi
feladatokat vállaló, sokat küzködő ember alkotásaival kerültünk szembe.
Ez az érzés a képek tüzetes szemlélete során még jobban mélyül, s mintegy
alaphangját adja a kiállításnak. A képek külön-külön való nézésekor az itt-
ott talált kiforrotlanságokat és stílustöréseket feledtetik azok az erők, ame-
lyek valamennyi képén fel-felesillanó szépségükkel biztos mutatói Kovács
Zoltán mély művészi becsúgyának s tagadhatatlan értékű tehetségének.
Méltatlan lenne Kovács Zoltán művészi egyéniségéhez, ha első jelentkezése-
kor csak dicsérettel s erényeinek kiemelésével fogadnók. A képeiből sugárzó
tehetség és lendület szinte megköveteli a komoly szót, a becsületes, mélyre-
ható bírálatot.

Művei közt két, élesen szétváló sorozatot figyelhetünk meg, az egyikbe
falfestmény-sorozatai, a másikba önvalomás-szerű jegyzetei, kisebb képei
tartoznak. Ezt a két sorozatot nem csupán az választja el egymástól, hogy
a fal kötöttebb művészete más előadást kíván, mint a pillanatnyi hangula-
tokat engedelmesen követő olajfesték. Két olyan út áll előttünk, amelyek nem
érintkeznek egymással s az egyiket ismerve, nem alkothatunk magunknak
fogalmat a másik szépségeiről.

Nézzük elsősorban nagyigényű falképtervét, a Bencés szenteket.
Nagyvonalú, kiegyensúlyozott szép terv. Középen a paradicsomi négy folyó
szikláján áll Krisztus, a négy folyó vizét szomjas szarvasok szüresölik. Két-
oldalt a magyar király-szentek állanak, fent pedig (két kissé akartan egy-
ügyű mozgású) angyal röppen, a középtengely jobb- és baloldalán pedig
mintha ó-ikonokból léptek volna ki a komoly egyházatyák s a színes fa-
metszetekre emlékeztető, enyhebánatú apácák. A világosságban tartott nagy
képfelület alján a búcsúsok sötét tömbje alkotja az előteret. Az irreális
térben és méretekben tervezett falkép tiszta színezése s feltétlen biztonságú
rajztudása elsőrangú alkotássá emeli a kompozíciót. A néhány vonallal
megrajzolt jámbor szentek arca, mozgása igen jó s a kép egésze is szinte
követeli a nagy méretekben való megvalósítást. Kovács Zoltán határozott
művészi egyéniségét mutatja, hogy falképe mind építményében, mind pedig
részleteiben mentes Aba-Novák hatalmas ígézetétől. Itt-ott a rajz fölényes